

PREDIKER 3:10-22, VOORGOED VERLOREN?

Toespraak door Alex van Ligten in de Ekklesia Amsterdam op 17 januari 2016

1. 'Tussen de nieuwsberichten in sprak Gershom Wald bijvoorbeeld over de domheid van Darwin en zijn aanhangers: hoe kon iemand toch op de gedachte komen dat het oog of de oogzenuw zelf zich ontwikkeld hebben op grond van de behoefte te kunnen zien, met behulp van dat wat ze natuurlijke selectie noemen? Toen er op de wereld nog geen oog en geen oogzenuw was, ontwikkelde toch niemand de behoefte om iets te zien, en er was niets en niemand op de wereld die zich zo'n behoefte ook maar kon voorstellen. Nooit, maar dan ook nooit zou dat idee opgekomen zijn in een wereld van niet-zien; hoe zou er in de oneindige duisternis waarvan hij totaal niet weet dat het duisternis *is*, plotseling een cel of een celgroep groeien die geleidelijk uit het niets vormen, kleuren en dimensies ziet?'¹

Er valt op meer plaatsen te lachen in het jongste boek van Amos Oz, maar deze passage ontlokte me de breedste grijns van allemaal. Heerlijk, zo'n krachtige plaagstoot in de richting van de onaantastbare evolutieleer. En vooral als er ook nog eens geen speld tussen te krijgen is. Dan besef je weer eens dat wij, kritische, moderne, hoogontwikkelde eenentwintigste-eeuwers, de sterke neiging hebben elkaar na te praten, om van alles voor waar aan te nemen wat zo in het algemeen aangehangen wordt als laatste waarheid. Wie in onze tijd vraagtekens zet bij de evolutieleer wordt meteen ingedeeld in het kamp van achterlijke bijbel-fundamentalisten. Wie gelooft in een God die spreekt, een voortbestaan na dit leven of nog wat van die verdachte zaken, die kan rekenen op licht meewarige blikken. Daarom is het extra leuk als Amos Oz ons via Gershom Wald onder de neus wrijft dat we collectief wel doen alsof de ontstaansleer uit louter wetenschappelijke feiten bestaat, terwijl we aan een aantal onverklaarbaarheden zeer onwetenschappelijk voorbijgaan. We praten vooral gezellig met elkaar mee.

Dat is nooit anders geweest.

In de Middeleeuwen, die zo hier en daar tot in de negentiende eeuw voortduurden, geloofde heel Europa in de opvattingen van de kerk over de hemel en de hel, de ganse christenheid liet zich allerlei uit het heidendom geïmporteerde geloofsartikelen aanpraten, en de enkele kritische geest of clubjes andersdenkenden belandden op de brandstapel.

De functie van de hemel in alle eeuwen christendom, misschien met uitzondering van de jongste tijd, is geweest om de gelovigen een worst voor te houden: later komt het allemaal goed. Dat wilde zeggen: als je je best deed, want nog meer dan op de beloning voor een goed leven legden de predken en de theologie de nadruk op dreigementen met de eeuwige verdoemenis.

Van dat 'eeuwig' hielden ze ook erg, de theologen en de filosofen. En dat terwijl het Hebreeuwse woord niet die onvoorstelbaar lege, eindeloze klank heeft van onze eeuwigheid. Olaam, dat wij vertalen met 'eeuwig', komt van een woord dat 'verborgen' betekent. Het duidt de tijd aan die voor ons verborgen is. Dit, de tijd dat wij leven, is de tijd waaraan we deel hebben. Er was een tijd dat wij er nog niet waren. Die tijd *vóór* ons vat de bijbel samen in 'verborgen tijd, deel 1'. En er zal een tijd zijn dat wij er niet meer zijn. Verborgen tijd deel 2. Niet meer onze tijd. Zo noemt de bijbel alles wat voor ons ligt en alles wat na ons komt. Twee keer hoorden we het in het stukje uit Prediker: 'Al wat God doet, dat is er tot in verborgen tijd', dat gaat boven ons leven uit, dat zal duren tot na ons. Even daarvoor staat: 'God heeft de verborgen tijd in ons hart gelegd'. We hebben het besef meegekregen dat de wereld blijft bestaan ook als wij er niet meer zijn, we hebben weet van onze eindigheid. Dat kan een vloek zijn als het je bang maakt en als je de meest uitzinnige manieren bedenkt om het verval en het einde tegen te houden, van Botox tot het laten invriezen van je dode lichaam. Maar het is een zegen als het je helpt in te zien dat de elementaire zaken van dit leven jouw geluk betekenen: eten en drinken en resultaat zien van je werk. 'Als dat gebeurt is het elke keer een geschenk van God,' zegt Prediker.

2. Het is door de hele tekst heen duidelijk een manspersoon, wiens titel sinds de vertaling van Luther met 'Prediker' wordt weergegeven, maar de Hebreeuwse benaming Qohelet is een vrouwelijke vorm. Iemand die spreekt in de kahal, de samenkomst van het volk, de gemeente, ekklesia in het Grieks. In de Griekse vertaling van de Hebreeuwse bijbel heette dit boek Ekklesiastes. Woordvoerster in de gemeente. Verzame-

¹ Amos Oz,vertaald via de Duitse versie, Judas, Berlin 2015, 46-47.

laarster van wijze woorden. De joodse uitleggers zeggen dat dat vrouwelijke woord past bij de wijsheid, de chokma, een vrouwelijk woord in het Hebreeuws. Predikster hadden Luther en de Statenvertalers moeten kiezen. Om dat nu nog te veranderen, is wat geforceerd. We houden het op de Hebreeuwse aanduiding, Qohelet.

Qohelet is in de bijbel de onbetwiste kampioen relativeren. Ik denk dat hij in dat opzicht van alle wijsheidsleraren en profeten het meest invloedrijk is geweest in het jodendom, waar zelfrelativering en humor zo'n belangrijke rol spelen. Alle grote zekerheden en opgeblazen gedachten over de mens veegt hij van tafel. In onze lezing gebeurt dat in de opvallende zinnen over mensen en dieren die bij hem meer op elkaar lijken dan van elkaar verschillen. Daar zouden Darwin en zijn aanhangers het van harte mee eens kunnen zijn. En er staan een paar zinnen die de grote waarheden en diepgravende theorieën wegblazen.

Zo versta ik de zin 'God doet het om ontzag te wekken' – een beetje schouderophalend, als antwoord op de vraag die op zou kunnen komen waarom God doet wat Hij doet, zonder dat wij het begrijpen. Misschien wel om ons tot eerbied te brengen, wie zal het zeggen.

En de zin waarmee ons stukje besluit: wat zou je nou toch in vredesnaam méér willen dan dit leven te leven, je verheugend om het goede wat je meemaakt en doet. 'En trouwens, hoe zou je willen zien, kunnen weten wat er ná jou gebeurt?'

Ook in de opmerking waar we nog even bij stil zullen staan zie ik die zin voor betrekkelijkheid: 'Wat er is, dat was er allang' – dat is tegen de mensen die voortdurend roepen dat er iets nieuws, ongehoords aan de gang is, dat alles schreeuwt om verandering, verbetering, groei, frisse aanpak, nieuw inzicht: het is maar hoe je ernaar kijkt, meestal is het een herhaling van iets wat we al hadden kunnen weten als we de geschiedenis een beetje waren blijven volgen. En 'wat zijn zal, is er allang', dat is ook hoopvol: de kiem van wat we nodig hebben, vrede, gerechtigheid, alles waarvan men beweert dat er nog vele tussenstappen nodig zijn om zover te komen, dat is er al.

Tegen zijn leerlingen die dan vragen: 'Maar hoe zit het dan met alles wat we zijn kwijtgeraakt, en met de mensen die aan onze tijd en de toekomst al geen deel meer hebben, die we verloren hebben aan de dood of hoe dan ook?' zegt hij: 'Daar zal God zich wel mee redden.' Punt.

3. Verloren gaan. Het werkwoord in het Hebreeuws heeft iets in zich van 'weggejaagd zijn'. Niet altijd met opzet, door gewelddadig toedoen van mensen, veeleer zoals het in een filmtitel en in een liedje gebruikt wordt: *Gone with the wind*, *Blowing in the wind*. Weg, kwijt, voorbij.

Je kunt elkaar kwijtraken aan het leven. Aan sommige voor eeuwig bedoelde vriendschappen blijkt soms een uiterste houdbaarheidsdatum te zitten. Andere keren gaat het vanzelf, dan verloopt het, de kracht vloeit eruit en dat is dat. Het kan ook wrang zijn, omdat er iets gebeurd is dat niet meer hersteld wordt, of juist omdat er jarenlang niets meer is gebeurd. Zo gaat het en het zij zo.

En we verliezen mensen aan de dood. Dan vinden we compensatie door te denken en te voelen dat ze altijd bij ons blijven, in onze gedachten, harten, herinneringen. Door de heftigheid en het onverbidelijke van de dood zijn we soms met de mensen die we moeten missen veel intensiever bezig dan met de nog levenden.

Wat mij betreft is alles waarmee mensen zichzelf en elkaar troosten prima. De hemel, of het nu een compleet hiernamaals is of een wat vagere voorstelling (als in 'oma is nu een sterretje aan de hemel geworden'), of de gedachte dat mensen herkansingen krijgen en reïncarneren: als het helpt om je moed te geven is het goed, als het dient om je te manipuleren, (als in 'wat zou je vader ervan zeggen als hij je zo bezig zag?'), dan is het niet goed.

Alleen: in het diepst van het verlies en het Grote Missen van een geliefde, vind ik het allemaal (inclusief 'zij leeft voort in haar kinderen') toch wat te mager.

De lange tijd na iemands dood en de vele, vele momenten daarna dat het je ook nog overvalt, op de vreemdste ogenblikken, is er alleen maar het gevoel van het gemis. Ik mis mijn meestgeliefde dode, en dat zit hem juist in al datgene wat na de dood níet doorgaat: het gewone contact, de stem, de lach, de oogopslag. Even langsgaan, bellen, een sms-je, samen eten, een zoen bij het komen en gaan. Dat is weg, en dat wordt door het terugdenken-aan niet goedgemaakt. Ook de voorstelling dat hij nu ergens is waar hij het beter heeft, is als troost te schraal. Er is altijd die ene zo heel erg lege plaats als de anderen er allemaal wél zijn.

Al dat gezegende gewone, het geluk van het alledaagse, dat is verloren. Of misschien moet ik zeggen: ik ben verloren. Voorgoed? Nou nee, dat ook weer niet. Maar wel af en toe.

En hij zelf? Is hij voorgoed verloren?

Dat is gek, maar juist als ik heb vastgesteld dat ik me door een leven na de dood níet wens te laten troosten, geloof ik van dat 'voorgoed verloren' ook niets.

4. Het is oppassen geblazen. Want alles wat je erover theoretiseert en beweert, is duister terrein. Juist het christendom heeft er altijd graag de meest gedetailleerde beschrijvingen op los gelaten. De kerk kende niet alleen de plattegrond van Gods koninkrijkszalen en van de stad met de paarden poorten, maar haar dienaars dachten ook dat zij achter de kassa zaten om de toegangsbewijzen te verkopen. Dat wil zeggen: de kerk van Rome verkócht, geloof ik, de kaartjes en de latere protestanten meenden zeker te weten dat ze vrijkaarten konden uitdelen. De vergunning daarvoor was in handen van mijn vakbroeders, de predikanten.

Wat in alle varianten van het christelijk geloof ontbrak, was wat je in de bijbel, zowel in de Tenach als bij evangelisten en apostelen aantreft: subtiliteit. In uitvoerige beschrijvingen van het hiernamaals zien noch Mozes en de profeten, noch Jezus en zijn eerste volgelingen veel heil. Hooguit in een enkele zin of tussen de regels door kun je horen dat ze er alle vertrouwen in hebben dat het wel goed komt. Het idee dat God je zou loslaten als jij het leven moet loslaten, vinden alle bijbelschrijvers nogal ongerijmd. Dat kunnen ze zich niet voorstellen. Heb maar vertrouwen, God laat je niet los, het komt goed.

Bij Qohelet kunnen we dat goed zien. Er is die ene zin die ik al noemde: 'God zoekt op wat verloren is gegaan' – maak je maar niet druk, Hij redt zich er wel mee. En verderop staat het nog summierder, in één woord. Als Qohelet heeft geconstateerd dat hier op aarde de boosaardigheid het van de gerechtigheid lijkt te winnen, zegt hij dat God zal rechtspreken over de rechtvaardige en de ploert, 'want,' en nu komt het, 'er is tijd daar voor alle gelegenheid en alle doen.'

Tijd om recht te doen, daar. Dat woord, zegt de rabbijnse uitleg, is een verwijzing naar de dag des Heren. Dat 'daar', dat is 'een plek waar de doden leven, een plaats waar recht wordt gedaan aan de verworpenen der aarde' (VL 344). Als de tijd aangebroken is dat 'de steppe zal bloeien, de dode zal leven' (VL 364).

5. Het had me mooi geleken om op de liturgie een plaatje te zetten van het graf van de dichter J.C. Bloem. Op zijn steen staan zijn dichtregels 'Voorbij, voorbij, o en voorgoed voorbij'². Maar op Google-afbeeldingen zag ik dat de grafzerk al zo verweerd was dat de tekst niet meer te lezen viel. Ook in steen uitgehouwen letters gaan voorbij, o en voorgoed voorbij.

Maar wat gaat voorbij? En wat is voorgoed? Herinneringen kunnen nogal vernietigende effecten hebben, bijvoorbeeld als je langs het tuinpad van je vader de hoge bomen weer ziet staan: 'Ik was een kind, hoe kon ik weten dat dat voorgoed voorbij zou gaan?'³

Vorgoed voorbij. Het klinkt logisch dat we die constatering maken, maar als je goed nadenkt is het te hoog gegrepen. Hoe weten wij, tijdelijke wezens, wat 'voorgoed' is? Wij zijn zelf zeer voorbijgaand van aard. 'Wij snellen heen', zegt de dichter van Psalm 90 terecht. Dat de tijd vliegt, is een omkering van de feiten. Wij zijn het die heenvliegen. 'Vorgoed' is een te definitief woord. Of iets voorgoed is kunnen wij niet weten. Dus is Qohelet realistischer: 'En trouwens, wie zou ons kunnen laten zien wat na ons geschiedt?'

Over wat je niet kunt weten, moet je ook geen definitieve uitspraken doen. Het Centraal Planbureau kan nog niet eens met zekerheid zeggen hoe de economie er volgend jaar bij staat. Als ze het toch proberen, vergissen ze zich elke keer weer. Als de klimaatbezorgden de toekomst tekenen, hebben ze het over 'onze kinderen en kleinkinderen', terwijl, zoals de geoloog Salomon Kroonenberg zegt, het verantwoord zou zijn om bij een lange-termijn-kwestie als het klimaat te spreken over tien à twintig generaties verder. En omdat dat niet kan, en omdat wij ons steeds vergissen als we ons aan de toekomst vergrijpen, heeft voor mij Qohelet het meest gelijk.

Vorgoed verloren blijft alleen staan als een individuele tijdelijke gevoelservaring, tekenend voor de wanhoop die ons in de diepte van het leven kan overvallen. Om uit de diepte te komen, moet je omhoog klim-

² J.C. Bloem, slotregel van een van zijn (drie) gedichten die 'Herinnering' heten, Verzamelde gedichten, 's Gravenhage 1953, 96.

³ Friso Wiegersma in 'Het dorp', vertaling van Jean Ferrats 'La montagne'.

men, uitzien naar een nieuwe tijd waarin we 'zachte en onbezwaarde mensen' kunnen zijn. We weten het niet. We hopen het. Zo sterk dat het geloven wordt.
Daarom zijn wij hier. Daarom leven wij, voorlopig nog:

'Dat wij onze zielen keren
naar het land van wijn en brood,
dat wij ons daartoe bekeren.'

'En dan nu in vrede zwijgen.'⁴

Zo moge het zijn.

⁴ Uit het lied Om te zien een nieuwe aarde, Huub Oosterhuis/Tom Löwenthal.